

Marko Kerševan

PETER PAVEL VERGERIJ (1498–1565) IN FULVIO TOMIZZA

Letos se spominjamo 450. obletnice smrti Petra Pavla Vergerija, ene od markantnejših osebnosti našega in širšega srednjeevropskega prostora v času reformacije 16. stoletja. Njegovo delovanje in osebnost, kakor se zarisujeta skozi starejše in najnovejše zgodovinarsko raziskovanje, nam je v številki 17-18 revije *Stati inu obstatu* na uvodnem mestu strnjeno predstavil Silvano Cavazza, naš dolgoletni sodelavec in ugledni italijanski raziskovalec reformacijskega časa, posebej na italijanskem in našem obmejnem prostoru.¹ Že iz njegove predstavitve ter iz virov in literature, ki jih je uporabljal, je razvidna pozornost, kakršne je bil Vergerij deležen v italijanskem in srednjeevropskem prostoru njegovega časa in kasnejših stoletij.² Pozornost vzbuja že sama razgibana življenjska pot Koprčana, potomca beneške plemiške rodbine, papeškega nuncija v Nemčiji, koprškega škofa, ki se je po razhodu z rimsko cerkvijo v emigraciji gibal med različnimi cerkvami, mesti in dvori, se že kot papeški nuncij srečal z Luthrom in Melancthonom, kasneje pa tudi s Calvinom in Bullingerjem, imel stike s francoskim dvorom, nemškimi vladarji in italijanskimi plemiškimi krogi, obiskal kot württemberški odposlanec Poljsko in Litvo, ob tem pa z ostrim peresom neumorno v latinščini in italijanščini posegal v polemike tistega časa. Ob vseh siceršnjih nihanjih, nedorečenostih in tudi površnostih v verskih in političnih opredelitvah je bila stalnica njegovega pisanja kritika papeštva: nagibal se je k oceni,

1 Silvano Cavazza: »Nenavadna osebnost«. Profil Petra Pavla Vergerija. *Stati inu obstatu* 17-18 (2013), str. 10–27.

2 O tem tudi Francka Premk: Trubarjeve vidne in nevidne povezave s somišljeniki in vizija sodobne elektronske komunikacije. *Stati inu obstatu* 7-8 (2008), str. 86–99.

da je »vsak novi papež slabši od prejšnjega«. Že zato mu v 16. stoletju in tudi pozneje, na primer v 19. stoletju, ni manjkalo ne sovražnikov ne zagovornikov in zaveznikov – odvisno od odnosa do papežev in papeštva v nekem okolju in obdobju. Posebne pozornosti in kritike je bil pogosto deležen tudi Vergerijev »težavni značaj«, njegova »nenavadna osebnost«, z mešanico velike ambicioznosti, preračunljivosti in neposrednosti, in to ne le pri nasprotnikih, ampak tudi pri somišljenikih in podpornikih. Nihče pa mu ni mogel, ne takrat ne pozneje, odrekati širokih verskih in političnih obzorij.

V slovenskem zgodovinopisju in izobraženi javnosti je bil Vergerij že od vsega začetka znan in obravnavan zaradi srečanja in sodelovanja s Trubarjem pri začetkih slovenskega knjižnega jezika in tiskane besede. Iz teh srečanj in (težavnega) sodelovanja tudi pri nas poznamo (Trubarjeve) tožbe o njegovem kontroverznem značaju. Poleg splošne podpore in konkretne pomoči Trubarju pri knjižnem delu sta bila najbolj poudarjena Vergerijeva zasluga, da je Trubar pri tisku opustil nemško gotico, in spodbujanje, naj piše v (slovanskem) jeziku, ki/da ga bodo razumeli vsi »južni Slovani« (kot bi rekli danes). Za tem je bilo tako Vergerijevo nepoznavanje južnoslovanskih jezikovnih zadev kot prepričanje, da bi s tako širino lažje zbudili interes in pridobili sredstva pri nemških protestantskih podpornikih. Kot vemo, je Trubar tako usmeritev zavrnil: zaradi svoje osebne skromnosti in realističnega ocenjevanja lastnih jezikovnih zmožnosti ter večjega poznavanja dejanskih jezikovnih razmerij; predvsem pa, ker mu je šlo v prvi vrsti za to, da piše tako, da ga bodo razumeli in slišali njegovi »ljubi Kranjci inu Sloveni«, ljudje »slovenske dežele« (kajti njihovo odrešenje pride le po veri, ta pa iz poslušanja razumljene Božje besede). Trubarjeva jezikovna »skromnost« in »ozkost« sta bili že takrat in kasneje deležni kritike in obžalovanja, posebej v času jugoslovanske evforije na začetku 20. stoletja – tudi na primer pri Josipu Grudnu, ki je (zato) dokaj naklonjeno pisal o Vergeriju v svoji *Zgodovini slovenskega naroda*, čeprav je bil izrazito katoliški zgodovinar.

Kakorkoli: Vergerij je upravičeno našel mesto tudi v slovenskem zgodovinopisju in kulturnem spominu. Ob daljših ali krajših omembah v pregledih slovenske literarne in splošne zgodovine in enciklopedijah ima tudi obsežen članek v *Slovenskem biografskem leksikonu* (13. zve-

zek, Ljubljana 1982: Ivan Filipović in Jože Rajhman). Ob 500. obletnici rojstva mu je bil tostran in onstran meje, v Kopru in v Čedadu, posvečen dvodelni mednarodni simpozij.³ Vergerijevo delo in njegovo sodelovanje s Trubarjem (še posebej v »trikotu« z Ungnadom) je poseben vidik in izraz vpetosti reformacijskega dogajanja na Slovenskem v širše nemške, italijanske in švicarske reformacijske tokove in hkrati samo skupaj s slovensko reformacijo pomemben prispevek k njim.

Vergerij in Fulvio Tomizza

V reviji bomo tokrat osvetlili spomin na življenje in delo Petra Pavla Vergerija skozi oči pisatelja *Fulvia Tomizze* (Juricani 1935 – Trst 1999), njegovega italijanskega istrsko-koprskega rojaka, ki mu je leta 1984 posvetil obsežen zgodovinsko-biografski roman *Zlo prihaja s severa*.⁴ Morda bi lahko tudi rekli: izkoristili bomo Vergerijevo obletnico, da spomnimo na to delo in hkrati – na nenavaden način in na nenavadnem mestu – počastimo spomin na velikega pisatelja ob 80. obletnici njegovega rojstva. Obsežno (skoraj 500 strani) delo je bilo že leta 1989 prevedeno v hrvaščino; izšlo je v mali istrski založbi v odličnem prevodu,⁵ vendar s kar nekaj težavami in napakami pri prevajanju protestantskih teoloških pojmovanj. Delo je bilo prevedeno tudi v nemščino, na Slovenskem pa je bilo komajda opaženo,⁶ čeprav Tomizza pri pisanju

- 3 Gradivo simpozija v Kopru: Acta Historiae VIII, 1999, Koper: ZRS. Gradivo simpozija v Čedadu je uredil Ugo Rozzo: *Pier Paolo Vergerio il Giovane. Un polemista attraverso l'Europa del Cinquecento*. Atti del Convegno internazionale di studi, Cividale del Friuli 15-16 ottobre 1998. Udine 2000: Forum Editrice universitaria udinese.
- 4 Fulvio Tomizza: *Il male viene dal Nord. Il romanzo del vescovo Vergerio*. Milano 1984: Mondadori, (z obsežno bibliografijo Vergerijevih spisov in del o Vergeriju ter drugih uporabljenih del, posebej o italijanski reformaciji).
- 5 Fulvio Tomizza: *Zlo dolazi sa sjevera. Roman o biskupu Vergeriju*. (Prevedel Mate Maras, spremna beseda Milan Rakovac), Pula 1989: Čakovski sabor; Istarska književna kolonija »Grozd« (v dveh delih).
- 6 O tem Dušan Željeznov v intervjuju s Tomizzo v *Delu* 24.11.1994 (»Vergerij« še čaka na slovenski prevod, zdaj pa že nov roman). Po Željeznovu naj bi prevod v grobem že pripravila Viktor Bravar in Rado Bordon, založba Lipa pa ga uvrstila v program. Po Bordonovi smrti (in propadu založbe) je zadeva tako že davno obtičala...

o Vergeriju izhaja prav iz našega prostora in časa! Če smo natančni: iz časa, ko je ta prostor postal tudi uradno »naš«/slovenski prostor in njegov čas tudi naš/slovenski čas. Tomizzino dejansko izhodišče in okvir pisanja o Vergeriju ni razmerje med Vergerijem in Trubarjem pri slovenski tiskani besedi (čeprav se tudi ta naveza izkaže kot izjemno pomembna za Vergerija samega in Tomizzino pisanje o njem). Tomizzino izhodišče je namreč Capodistria/Koper,⁷ kjer se je v času svojega tamkajšnjega šolanja in odraščanja (1944–1955) tudi prvič srečal z Vergerijem in njegovo zgodbo.

V Kopru se Tomizza z Vergerijem ne bi srečal, če se ta štiristo let prej ne bi srečal s Trubarjem; vsekakor se ne bi srečal z njim v času svojega takratnega bivanja, ko je Capodistria uradno postala (predvsem) Koper in so iz nje spontano in načrtovano izginjala obeležja njene italijanskosti. Kakor koli: ko so v letih po vojni dobesedno in simbolno padli zidovi med trdim in zadrtim italijanskim jedrom Capodistrie in njegovo slovensko okolico in je Capodistria postala »naš Koper,« smo Slovenci postali tudi dediči in nadaljevalci njegovega časa in varuhi/skrbniki njegovega spomina – tudi spomina na Vergerija. Že sam Tomizzin roman seveda razločno pokaže, da nismo in ne moremo biti njegovi edini dediči in varuhi, da je Vergerij bil in ostane tudi italijanski, srednjeevropski, protestantski (in katoliški), toda pokaže tudi, kako je bil ob vseh takratnih pregradah, nerazumevanjih in nesporazumih že tedaj tudi slovenski; ne nazadnje, ko mu ob smrtni postelji v Tübingenu stoji ob strani »kot njegov rojak«⁸ Primož Trubar.

Tomizzin roman je sestavljen iz dveh delov; nekateri od kritikov govore kar o dveh povezanih biografskih romanih. Prvi del kot uvod pripoveduje o Tomizzinih koprskih letih, o času, ki ga je tam doživljal od konca druge svetovne vojne do preselitve/izselitve v Trst leta 1955; gre za leta njegovega šolanja v koprskem liceju, bivanja v semenišču, mature in prve (novinarske) zaposlitve. V tem času so Capodistrio – po

7 Tomizza v romanu dosledno uporablja samo italijanska imena za kraje v Istri, o katerih piše (razen za Šmarje, kjer uporabi samo slovensko ime). V priloženem prevodu odlomkov sem uporabljal samo slovenska/hrvaška imena zanje.

8 V latinskem dokumentu »conterraneus«, pri Tomizzi »conterraneo«: omenjeni hrvaški prevod (op. 3) je tu (lahko) natančnejši, ko prevede »kot zemljak«.

Tomizzinem opisu nasproti slovenskemu kmečkemu okolju vzvišeno, zaprto in zadržto benečansko/italijansko mesto – kot zmagovalci osvojili »Slavi«, in to pod rdečo zvezdo. Rdeča zvezda je v prvih povojnih letih še navezovala na novo oblast tudi mnoge italijanske delavce, polkmete in intelektualce. Nekaj slednjih se je v Koper po vojni celo priselilo od drugod iz Italije – dokler nista konec Svobodnega tržaškega ozemlja z njegovima conama A in B ter (skoraj) definitivna nova meja med državama sprožila novih selitev ...

Prvi del se konča prav s Tomizzinim srečanjem z Vergerijem ob postavitvi njegovega spomenika v Kopru (1954); šele bistveno daljši drugi del je sam »roman škofa Vergerija« v ožjem smislu. Tomizza je o Vergeriju prebral zelo veliko literature in tudi sam iskal po evropskih knjižnicah in arhivih. Kot piše v spremni besedi k hrvaškemu prevodu njegov poznavalec in prijatelj Milan Rakovac, je Tomizza postajal kar obseden od Vergerija, njegovih poti in ohranjenih sledi po Evropi, od Istre, Kopra, Furlanije, Italije, Švice Avstrije, Nemčije, Francije ... Na podlagi obsežne dokumentacije je nastala izčrpna biografija, biografski in zgodovinski roman, ki ga kot roman usmerjajo Tomizzina vprašanja in komentarji, predvsem pa ga vseskozi poganja vprašanje, na katerega Tomizza išče odgovor, ne da bi ga definitivno našel. Tudi ko ga – kot bomo brali – izreče, ga pušča odprtega, nedorečenega: zakaj ga Vergerijeva zgodba in oseba tako pritegujeta, da jima je posvetil toliko časa, dela in pisanja?⁹

Tomizzina Vergerijeva podoba se v osnovnih potezah in v večini detajlov »objektivno« ujema s podobo, ki je zrasla iz siceršnjega zgodovinarskega raziskovanja in ki smo jo srečali v omenjenem Cavazzevem sintetičnem prikazu: podoba vplivne »kompleksne osebnosti« v kompleksnih razmerah svojega časa, s »težkim značajem« in »razgibanim življenjem«, ki pa vendarle ohranja samosvojo osebno integriteto...

V ilustracijo Tomizzine Vergerijeve podobe smo izbrali in dodali nekaj odlomkov, ki se nanašajo na Vergerijevo delovanje v Kopru in Istri ter njegovo smrt v Tübingenu.

9 V omenjenem intervjuju z Željeznovom pravi Tomizza, da je za študij porabil pet let in še dve leti za samo pisanje tega svojega najboljšejšega teksta.

Lahko bi rekli, da je Tomizza hitro našel odgovor, zakaj se je v Koprju nepričakovano srečal z Vergerijem, zakaj je nova, slovenska oblast postavila Vergeriju spomenik. Dolgo, skoraj celo desetletje dela na knjigi, pa je iskal odgovor, zakaj ga je Vergerijeva zgodba tako pritegnila, zakaj mu je bil »kljub vsemu«, kar je pri raziskovanju Vergerijevega življenja odkrival, na nek čuden način tako blizu (kot nakaže z zaključnim prizorom ob Vergerijevi nagrobni plošči v tübingenski cerkvi): zakaj je skratka »roman škofa Vergerija« Tomizzin roman? Nekateri odgovori se seveda ponujajo in jih Tomizza tudi izrecno ponudi: oba sta bila Istrana, človeka z obmejnih prostorov, oba sta živela v časih soočanja verskih, kulturnih, socialnih, nacionalnih svetov, njihovega rušenja in spreminjanja ter tudi sama sodelovala pri tem. Oba sta bila »ezula«, izseljenca, toda nobeden ni hotel in zmožel pretrgati vseh korenin iz sveta, iz katerega je izhajal. Tomizzin roman govori o usodi, moči in nemoči ljudi na stičiščih svetov v prelomnih časih, in to ljudi, ki so se odločili ali bili prisiljeni, da emigrirajo, se izselijo, prestopijo (meje). Toda kaj vse je emigracija, kaj je prestop meje? Danes, v času modnega govora o identitetah, bi lahko rekli: emigracija je skoraj vedno spreminjanje ene ali več identitet zaradi ohranjanja drugih. Kot taka je posebej težka – ali posebej lahka? – za ljudi, ki so zrastle in živeli na mejah/stičiščih svetov in združevali in mešali v sebi ali v svoji skupnosti različne navezanosti, pripadnosti, identitete. Prelomni, krizni časi (iz)postavijo eno identiteto proti drugi, eno pripadnost proti drugi, zahtevajo opredelitev zgolj za eno in zavrženje drugih identitet, pripadnosti, navezanosti: in to identitet, ki so do tedaj v miru živeli druga ob drugi, druga z drugo, v eni osebi in/skupnosti. Vsaka opredelitev in vsaka neopredelitev za eno ali drugo ali tretjo je v takih konstelacijah v lastnih in/ali tujih očeh doživljana kot izdaja. Vsaka izbira je neizogibno povezana z občutkom krivde – priznanim ali potlačenim. Calvin je z ozirom na verske opredelitve svojega časa nekoč takole zagrenil odločitve o emigraciji: protestant, ki se ne izseli in ostane v deželi, kjer nima verske svobode, neizogibno izdaja svojo vero, saj jo mora skrivati ali sklepati kompromise; kdor se izseli, izdaja tiste sovornike, ki so ostali, in navsezadnje prednike in od njih podedovano domovino. »Strukturna podobnost« z doživljanji nacionalnih opredelitev in selitvami v Tomizzinem (našem) prostoru in času se gotovo vsiljuje.

Tomizza in protestantizem

Za konec še vprašanje, ki se vsaj za revijo »za vprašanja protestantizma« prav tako vsiljuje: ali je Tomizzino dolgotrajno ukvarjanje z Vergerijem morda tudi izraz duhovne bližine (Vergerijemu) protestantizmu? Vprašanje še dodatno izziva dejstvo, da je leta 1987 Tomizza po Vergerijevem življenjepisu izdal še eno knjigo o protestantizmu v Istri: *Ko je Bog zapustil cerkev. Življenje in vera v istrskem trgu v 16. stoletju*.¹⁰

Ni na nas, da bi se kot nepoučeni kakorkoli izrekli o Tomizzinih versko-duhovnih opredelitvah. Tomizzin in naš čas gotovo tudi ni čas, ko bi bile verske opredelitve tako v ospredju kakor v 16. stoletju. V delih, ki ju imamo pred sabo, ni nikakršnih Tomizzinih veroizpovednih izjav. Za odgovor imamo na voljo le ti dve deli sami in dvoje Tomizzinih podob protestantizma in protestantov 16. stoletja. Če bi brez posebnega študija in analize tvegali neko presojo, bi lahko rekli, da »Vergerijev roman« izraža Tomizzino bližino in vsaj empatijo do italijanske reformacije in njenih protagonistov iz vrst klera in laikov, še znotraj ali že zunaj uradne rimske Cerkve. Blizu so mu njihova verska iskanja, duhovna razgibanost, kritičnost do takratne uradne Cerkve, njihova pretežno erasmovska humanistična usmeritev.

Hkrati pa se ob njih sprašuje (in dvomi), ali bi bilo v Italiji – »bučni, iznajdljivi in nezaustavljivi« – mogoče sprejeti severnjaški pesimistični pogled na človeško naravo, pa resnost in strogost, tudi togost švicarskega in nemškega protestantizma – brez katerih pa po njegovem spet ni mogoče zaresno uveljaviti nove/stare vere »čistega evangelija«.

Tomizza skuša celo »psihoanalizirati« Vergerijevo (protestantsko) zavračanje materialnih obredov in simbolov. Odbijajo ga Vergerijev bojeviti ikonoklazem in izbruhi fanatičnega sovraštva do katoliškega sveta. V njih vidi Vergerijev boj s samim seboj, z nepreseženim (želenim) v njem samem.

»Pred očmi vsega Kopra, celo vse Istre, ko so vsi opazovali, kako bom ravnal – piše Vergerij – na pogrebu, sem bratu, škofu v Pulju, z Božjo

10 Fulvio Tomizza: *Quando Dio uscì di chiesa*. Milano 1987: Mondadori. Uporabljal sem samo hrvaški prevod: *Kad je Bog napustio crkvu*: Život i vjera u jednom istarskom trgovištu u 16. stoljeću. (Prevedel Mate Maras, spremna beseda Miroslav Bertoša). Pula 1989: Čakovski sabor, Istarska književna kolonija »Grozđ«.

milostjo hrabro odrekel spoved na uho in poslednje olje, odpustil vse redovnike in odpovedal vsakršno mašo; prizadeval sem si, da bi kolikor je le mogoče malo onečastil pogreb, tako da bolj krščanskega dežela še ni videla.«¹¹ Telesnih ostankov svojega najbližnjega naj ne bi spoštoval kaj dosti bolj od relikvij sv. Gavdencija, ki jih je dal odstraniti iz cerkve v švicarskem mestecu, kjer je pridigal. Pa vendar naj bi se Vergerij po Tomizzi pozneje samokritično spraševal, kaj naj bi bilo večja skrunitev od tiste, ki prizadene človekove telesne ostanke.

Zgovoren je Tomizzin opis očaranosti nad italijansko-katoliškimi procesijami skozi usta Vergerijevega služabnika: »Za mene so procesije najbolj vesela stvar, najbolj čustvena in razkošna. [...] Pravim vam, da so luteranci nori, ne vedo, kaj delajo, ker so izkoreninili vse te lepe običaje.«¹²

Bogastvo, razkošnost katoliškega krščanstva kot da je po Tomizzi vsaj za Italijane nekaj boljšega od »samo krščanstva« (=protestantizma).

Tomizza se zaveda, da je slika italijanske reformacije, kot jo pokaže skozi Vergerijevo vpletenost vanjo, slika reformatorskega verovanja in iskanja izobraženega višjega in visokega sloja, posvetne in cerkvene aristokracije.

Tudi zato gotovo ni slučajno, da se je v drugi knjigi posvetil »ljudskemu protestantizmu« v svojem istrskem okolju. Knjiga *Ko je Bog zapustil cerkev: Življenje in verovanje v istrskem trgu 16. stoletja* prav tako kot Vergerijev roman temelji na dokumentih (Državnega arhiva v Benetkah, zapisnikih inkvizicijskih procesov proti vodnjanskim heretikom, objavljenih v začetku 20. stoletja, pa tudi še neobjavljenih). V knjigi, od blizu in z distanco hkrati, predstavlja socialno, generacijsko in etnično raznoliko skupino vodnjanskih vernikov (med njimi izstopajo potomci priseljencev s Cipra!), ki se zbirajo v zasebnih hišah, vrtovih in vinogradih, razpravljajo o veri in Cerkvi, berejo in – večinoma nepismeni – poslušajo *Biblijo* v italijanskem prevodu ter knjigo *Beneficio di Christo*,¹³ najznačilnejše delo italijanske reformacije; kot kažejo inkvizicijski zapisniki,

11 *Il male viene dal Nord*, str. 363–364.

12 *Il male viene dal Nord*, str. 337.

13 O delu piše v naši reviji Tomaž Jurca: Traktat *Il beneficio di Christo* kot osrednji spis italijanske reformacije. *Stati inu obstatu* 11-12 (2010), str. 161–172.

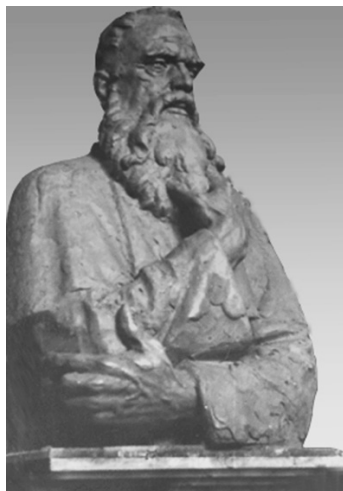
so bila njihova verovanja ljudska kombinacija in predelava luteranskih in anabaptističnih idej in poudarkov, pa tudi ljudske zdravorazumske kritičnosti do katoliškega obredja in zakramentov še posebej.¹⁴ Svojo vlogo je imela tudi državna meja oziroma podpora ali zatočišče, ki so ju onkraj nje, v cesarski Istri, dobili pri tamkajšnjih reformaciji naklonjenih plemičih.

Vrh inkvizicijskega obračunavanja z njimi je bila smrtna obsodba enega od heretikov z utopitvijo v beneški laguni. Inkvizicija v Beneški republiki sicer ni bila radikalna in soočenje vodnjanskih heretikov z njo prav tako ne. Z obeh strani je bilo polno izmikanja, kompromisov, a tudi vztrajnega ponavljanja obsodb in (za)časnega kaznovanja.

Kot je zapisal avtor spremne besede Miroslav Bertoša, je Tomizza iz fragmentov sodnih spisov in drugega gradiva večje spletel zgodbo in podobo oseb tistega časa. Zgodovinskim dokumentom je vdihnil življenje in ustvaril delo, v katerem »historiografija postane literatura in literatura historiografija«.

Tudi v tem delu in razmerah, ki jih predstavlja, bi lahko iskali strukturne podobnosti s Tomizzino Istro 20. stoletja. Toda za odgovor na naše vprašanje se mi poleg samega dejstva, da je Tomizza posvetil toliko pozornosti nekemu tako odmaknjenemu in nenavadnemu dogajanju, zdi najpomembnejši sam naslov, ki ga je tokrat dal svoji skopi predstavitvi vodnjanskega krivoverstva. »Ko je Bog zapustil cerkev«, ko je odšel iz cerkve, je šel z ljudmi, za ljudmi, v njihove domove, vrtove, vinograde? (Tomizza ni zapisal, da so ljudje, ki so zapustili/opustili cerkev, ostali brez Boga in njegove Cerkve). Tomizzin naslov ne govori, da je Bog odšel iz Cerkve, da je zapustil Cerkev. Bog je (z ljudmi) zapustil (katoliško) cerkev, a bil in ostal z njimi – in oni v veri z njim – Cerkev tam, kjer so bili, v svojih domovih, vrtovih, vinogradih ... Je bilo to samo takrat in za takrat, ali od takrat »za zmeraj«?

14 Pri uporabi in analizi inkvizicijskih zapisnikov (istega časa in sorodnega furlanskega okolja) za spoznavanje ljudskega verovanja je imel Tomizza zgled v inovativnih raziskavah in delih italijanskega zgodovinarja Carla Ginzburga (ki ga tudi navaja v seznamu uporabljene literature). Glej slovenski prevod Ginzburgovega dela: *Sir in črvi: svet nekega mlinarja iz 16.stoletja*. (Prevod Tomaž Jurca, spremna beseda Marta Verginella), Ljubljana 2010: Studia humanitatis.

*Vergerijev portret (po Jacobu Verheidnu, 1602 ?)
in koprski kip (Oreste Dequel, 1954)*

Zlo prihaja s severa. Roman škofa Vergerija.

Izbrani odlomki iz dela:

Fulvio Tomizza: Il male viene dal Nord. Il romanzo del vescovo Vergerio (Mondadori, Milano 1984)

»Pravi Luthrov naslednik v njegovi polemičnosti je bil Italijan Vergerij: njegova dejavnost se je kosala s Francozom Calvinom in Špancem Lainezom.« (Frederic C. Church)

*Uvod: Štiristo let pozneje
/Koper 1948/*

[...] Popolnoma drugačen duh je vodil skupino nasilnežev, ki so nekega dne s krampi porušili vse visoke zidove v mestu, začevši z gimnazijskim vse do zidu, ki je ograjeval vrtove grofa Gravisija v ulici našega dijaškega doma. Vzneseno udarniško tekmovanje po vsej deželi pri uspešni obnovi šol, bolnišnic, cest, je tu nadomestil rušilni bes, v katerem sta se združila kmečko sovraštvo zaradi dolgotrajne izobčenosti iz mesta

in kljubovalnost zaradi nedokončanega prevrata. Tolkli so s krampi, pili vino ter spodbujali drug drugega vse do noči, ko je bilo mesto videti kot stara plemkinja, ki so ji na telesu raztrgali še zadnjo dobro obleko. [...] Oči Koprčanov, ki so vzdihovali za naoknicami, so se končno ustavile na liku mlade blondinke, visoke, zardelega obraza, z lasmi do ramen, bujnega telesa v kratkih hlačkah in moški majici, ki je prehodila mesto, kakor da bi oznanjala, da je žalitev končana. Hodila je z umirjenim korakom in vzdignjenega čela, pijana samo od sonca. /38, 39/

/Prvo srečanje z Vergerijem 1954–1955/

[...] Tistega junija, malo preden sem opravil maturo in bil sprejet v kulturno uredništvo radia v Kopru, je časnik *La nostra lotta* (Naš boj) namenil celo notranjo stran neki koprski osebnosti iz preteklosti, za katero nisem še nikdar slišal, tudi ne v šolskem okolju, ki je bilo sicer tako nagnjeno k temu, da bi z minulimi časi povzdignilo pomembnost bednemu mestecu naših dni. Sumil sem, da je nova oblast v svoji neučakanosti, da bi v časih stare slave našla osebnost, ki ne bi bila nezdružljiva s sedanjim tokom dogodkov, malo na silo zbrisala prah s kake povprečne figure učenjaka, ki mu je bil tuj patriotski žar, značilen za številne med seboj različne in oddaljene ljudi preteklosti. Kar vnaprej sem si zamislil njegovo podobo. Ustrezala je znani podobi skoraj stoletnega Babuderja, nekdanjega učitelja ali ravnatelja, ki je vse dneve preždel v šolski knjižnici in stanoval v neki skrivnostni sobi ali celo kar na podstrešju gimnazije. Visok in veličasten, čeprav oblečen kot klatež, z vrvico namesto pasu, z dolgo brado, rumeno od nikotina, z nervoznimi rokami, ki so rade segale pod krila deklicam in celo učiteljicam – star, kakor je bil, ni delal razlike in mu ni bilo nerodno. Učiteljice so ga spoštovale in še bolj se ga bale, kot tudi vsi njihovi kolegi s starim ravnateljem vred: zaradi jeznoritega značaja, predrznosti in socialističnih ali anarhističnih idej.

Kmalu pa sem zvedel, da je stari mestni znamenitež, ki naj bi ga ponudili novemu Kopru, pravzaprav neki škof in torej že kot tak pomemben in da mu je ime Peter Pavel Vergerij Mlajši, daljni sorodnik Petra Pavla Vergerija Starejšega. Hitro sem ga umestil v nedavno preteklost in ga povezal s peščico prelatov, ki so zavračali fašizem in še prej iredento, ker

so imeli slovenske farane in duhovnike za neodtujljiv del svoje škofije. Vsekakor pa bi morale biti njegove zasluge (na drugi strani fronte nezasluge) večje od zaslug monsignorja Fogarja (predhodnika Antonia Santina), ki so ga odstranili leta 1936; novi italijansko-slovenski Koper, ateistični in socialistični, ki je navdihnil dva napada na tržaško kurijo, gotovo ne bi povzdignil na svoje zastave insignije nekega drugega škofa samo zato, ker ga fašisti niso marali.

Na petih širokih stolpcih lokalnega časopisa je takoj pritegnil pozornost okvirček: *Koprski Slovenci v oddaljenih časih*. Vergerij naj bi bil torej Slovenec? So bili v tistih minulih časih v Kopru Slovenci? Zatopil sem se v branje.

Pier Paolo Vergerio, iz beneške veje humanista Petra Pavla Vergerija Starejšega, je postal koprski škof proti sredini 16. stoletja, se pridružil reformaciji in umrl v izgnanstvu v Luthrovi Nemčiji, potem ko je objavil stotino spisov proti rimski Cerkvi. Takoj sem pretrgal branje. Prešinilo me je, kakor da bi že vnaprej nejasno zaslutil, pravzaprav zasumil, prav taka dejstva. Moja mentalna formacija, psihično stanje, razmere, v katerih sem zrasel – vse me je navajalo na misel, da je lahko neki tukajšnji Italijan deležen pozornosti novega režima le, če zanika, še več, izda vero večine. Njegova počastitev bi tako prinesla vidno politično prednost.

Nadaljeval sem branje z nestrpnostjo in strahom, toda kar zadeva moje sume, ne bi bilo treba nadaljevati. Že ton in tok fraz – kot da bi se zaganjal v zid zaničevanja, pod katerim naj bi bil pokopan velik človek. Ni umanjkal tudi zgodovinski okvir, ki so ga podpirali površni in drzni marksistični koncepti, sprva formulirani v slovenščini: jezik, ki smo ga srečevali na zborovanjih, v propagandnih spisih, a tudi v novih šolskih knjigah in predavanjih mladih profesorjev vseh strok. »Fevdalni sistem s papežem na čelu je postajal vse bolj ovira za ekonomski razvoj Evrope, vrhovi cerkvene hierarhije pa so se vdajali razkošju in nebrzdani korupciji. V mestih se je krepila buržoazija. Protestantizem se je torej pojavil kot posledica boja dveh svetov: starega fevdalnega, obsojenega na propad, in novega meščanskega, ki je rasel in postajal gibalna sila takratnega napredka.« V tako razdeljeni Evropi je Vergerij v začetku opravljal funkcijo papeškega nuncija in se kot tak srečal celo z Luthrom; po vrnitvi v Italijo je bil imenovan za škofa svojega mesta.

Kakšen je bil takrat Koper? »Nekateri koprski patriciji (posebej grofi Grisoni) in nekateri prelati so bili znani po razbrzdanem življenju. Vergerij je poleg tega v koprskih samostanih odkril številna sramotna in nemoralna dejanja in se odločil ukrepati. S tem si je nakopal sovraštvo grofa Grisonija in vseh, ki so bili v mestecu znani po svojem pokvarjenem življenju. Posledica je bila, da so sovražniki začeli Vergerija prištevati k luterancem. Papež je temu prisluhnil in leta 1546 Vergeriju odvzel koprsko škofijo.«

Vse to je zadoščalo za sedanjo počastitev, toda le do neke mere, kajti Vergerij je navsezadnje le ostal človek Cerkve. Časnika in tistih, ki so ga finansirali, niso zanimale nemoralne razmere v samostanih tistega časa; v letu 1945 so bili skoraj vsi ukinjeni, benediktinci iz Dajle pa so končali v zaporu s še drugačnimi obtožbami. Zdaj pa, glej, je anonimni člankar nehote izzval mojo zavest nekdanjega koprškega semeniščnika, ko me je seznanil, da je Vergerij na svojem posestvu Čuklje pri Sečovljah skupaj s prijateljem Gianbattistom Goineom, zdravnikom in učenjakom iz Pirana, »pridigal ljudem o veri« in da je bil preganjani škof v bistvu »zgled pravega kristjana, ki je ves predan ljubezni do bližnjega«. Na misel mi je prišel možni pisec članka, morda tisti furlanski publicist Gentilini, ki se je kot šestdesetletnik poročil s punco iz Triglava in je kazal odlok o ekskomunikaciji celo na cesti ter tako razkrival žolčnost kristjana, ki se je razočaral v lastni veri. Ali pa se kaj zares spreminja in hočejo zdaj, ko italijanske časnike berejo celo na podeželju, pomiriti preproste vernike, ki dajejo na skrivaj krstiti svoje otroke ter pri tem tvegajo šikane s strani krajevnih oblastnih in partijskih odborov?

Toda nenadoma je postalo vse jasno: v izgnanstvu v nemški deželi se je veliki sin koprške aristokracije seznanil z duhovnikom Primožem Trubarjem iz Ljubljane in mu pomagal tiskati prve knjige v slovenskem jeziku. Urednik se mi je na koncu razkril kot eden od vnetih Italijanov iz mojega zadnjega kroga, ki je do tu le posređoval dejstva in komentarje, prevedene iz državne enciklopedije, potem pa je hotel zaključiti s svojo glavo z nizkim udarcem: »Nekega drugega Vergerijevega nasveta pa Trubar ni hotel upoštevati, in sicer, naj ustvari enoten jezik za vse jugoslovanske narode.« Udarec je bil potem ublažen z dvema polovičnima stolpcema, ki sta hotela prikazati navzočnost ljudi druge narodnosti v

mestu že v oddaljenih stoletjih. Ves spodnji del strani je bil sicer posvečen opisu raznih plati koprskega življenja v 16. stoletju. Kako drugačna muzika, že zaradi bogastva slovarja in večjega upoštevanja slovnice in skladnje. Lirični opis se je izmenjeval s šaljivo aluzijo, udarna polemičnost z dovtipi, po vzoru pisanja, ki se je morda sam vsiljeval in ob katerem so se hoteli navdihniti vsi gimnazijski dijaki. S počasnim, a odmerjenim korakom, s kakršnim je vsak dan prehodil vso vozno pot in ki mu je prinesel zoprni vzdevek »človeka, ki hodi po jajcih«, je [...] stanodajalec mojega brata pod psevdonimom sledil zamišljenim verjetnim prvim korakom mladega Vergerija, preden ga je univerzitetni študij ugrabil njegovemu Koprju. Popoldan ga je spremljal, ko je zvedavo pogledoval preko hrbta slikarja Vettora Carpaccia, ki si je prizadeval ujeti na platno poteze župana Sebastijana Contarinija, zvečer ga je videl sodelovati pri predstavah *Academie dei Desiosi*, naslednice še bolj slavne *Academie della Calza*. Občudovalec domovinske zgodovine v skladu s političnim vzdušjem zadnjih let ni pozabil prikazati nečloveških razmer, v katerih so živeli revni ljudje, »proletarskih kolib, v katerih so vse do začetka 19. stoletja prebivali skupaj ljudje in živali v pravi ... evangeljski promiskuiteti in v katere sta s slabo zbitih lesenih ali slamnatih streh brez odpora prodirala veter in dež«. Vendar so tudi ti »ubogi siromaki, ponosni na svoje šjore, poznali svoje male kmečke zabave: lov na bika na trgu Brolo in pogoste šagre, ki so – kot je zabeležil profesor in s tem spodbijal zapis o davni slovanski navzočnosti v Koprju, ki je bil naknadno vrinjen v njegov podlistek – »pritegovale obiskovalce celo iz slovenske Kranjske«.

Neki drug intelektualec Kopra moje mladosti, robustni in nadušni Borisi, sin igralcev, je podpisal članek na zadnji strani pod reprodukcijo Levjih ust, v katera »sektaška roka frančiškana Bonaventure Geronima vtika ovadbo proti lastnemu škofu«. Ogorčeno in grozeče – kot ob koncu zborovanja, trenutek preden ga je vedno napadel kašel in sta ga sočutna sogovornika prijela pod pazduho ter mu pomagala k sedežu – je zadnji koprski Caton posvaril: »Prav je, da ne pozabimo imena tega prezira vrednega osebk in da ostane osramočeno v bodočih stoletjih – v slavo ovadenega našega Petra Pavla Vergerija mlajšega.« Ugledni someščan je tako doživel počastitev po 400 letih, pa čeprav skrajno provincialno in politično motivirano, in to od uprave, ki je bila šteta za najmanj civilizaci-

rano od vseh, ki so se kdaj znašle na trgu pred katedralo. Naslednji teden je isti časnik objavil razpis za bronasti spomenik pozabljenemu škofu.

Poleg drugih Italijanov sem obiskoval tudi mladeniča iz Gorice. Ta je bil prijatelj kiparja, rojenega v Šmarju [v originalu], ki je diplomiral v Ljubljani. Bila sta neločljiva in velika pivca; iz glavnega mesta male republike sta prinesla nekaj veselega študentskega duha in pridobila simpatije mojih šolskih kolegov, predvsem pa mladih učiteljev. Med pustnim karnevalom sta oba veseljaka pripeljala med mize v Triglavu osla in kipar Oreste je na njegovem hrbtu – opremljen z brčicami je bil podoben Hitlerju – po nemško kričal in pozdravljal z iztegnjeno desnico. Nekaj mesecev pozneje je v vročem času tržaške krize, ko so ljudje zahtevali orožje, Oreste v kavarni Loggia pred mano narisal karikaturu starega Borisija in drugih intelektualcev, ki porivajo blindirane avtomobile in topove. Ti so se razjezili in umetnik-šaljivec je končal v novih zaporih v samostanu sv. Ane. Zaslišan sem bil na sedežu policije in ko sem prisegel, da je šlo pri zadevi zgolj za popolno šalo, mi ga je na moje presenečenje uspelo izvleči iz zapora. Takrat sva postala prijatelja. Vodil me je v svoj atelje na nekem podstrešju, polnim doprskih kipov Predsednika, ki so jih naročili različni kolektivi in vsakič sem tvegat, da se napijem, da ga ne bi razočaral.

Sedaj mi je predstavil Vergerijev kip, ki ga je oblikoval po skici, objavljeni v časniku. Razpis je ponujal eno samo nagrado, 150 000 dinarjev, znesek, s katerim se je dalo živeti nekaj let, a se je že pripravljat, da ga zapravi, saj je bil prepričan, da bo zmagal: »hočem videti, kako bo Koper poleg dveh Vergerijev imel tudi dva Oresta«.

Škofova podoba se je nakazovala kot visoka in odločna, s strogimi potezami. Kratki in kodrasti lasje so se zraščali z gosto brado, ki se je opirala na razporek obleke sredi prsi. Lepo, gladko čelo, rahlo izbočeno je pričalo za inteligentnost in studioznost in nakazovalo diskretno trmoglavost, še poudarjeno z dolgimi in ukrivljenimi obrvmi, pod katerimi so razprte oči, rahlo izbuljene in skoraj vodene, kontemplirale zvičajnost sveta in ranljivost človeških občutij. Podoba, ki se je začrtovala, ni predstavljala pozitivne osebnosti, heroja, temveč nasprotnika, ki se ga je treba bati, nadarjenega in odločnega, zavedajočega se svoje vrednosti. Potrjevala je končno pristnega Koprčana, s potezami, ki še zdaj žive med koprskimi

ljudmi: oči so me spominjale na Carlona, tovariša mojega brata; kar preveč izoblikovane, skoraj ženske ustnice so me usmerjale od dijakinje predzadnjega razreda gimnazije k fantu, ki je igral v Meduzi. Svojo interpretacijo Vergerijeve osebnosti, prav tako zgrešeno kot je bila moja, je kipar osredotočil na koščene roke, ki so bile zame mršave, a vseeno predrzne roke starega Babuderja.

Odbor za počastitev je bil še negotov glede mesta postavitve kipa, ki naj bi bil dimenzije »ena in pol normalne«: ali med vrhom Belvederja in ustanove Grisoni nasproti hiše Vergerijevih, ali na trgu Brolo, ki ga z ene strani omejuje škofova palača, ali končno na dvorišče slavne gimnazije--liceja, ki bi po njem tudi lahko dobila ime. Marioabram¹⁵ je podpiral zadnji predlog, saj mu je šlo za bistvo zadeve in je bil zdaj domač v šoli. Bil je navdušen nad to podobo duhovnika »z jajci« in me spodbujal, da bi o njem napisal scenarij za šole. Priskrbel mi je iz knjižnice nekaj literature o njem, največ v nemščini, ki je nisem znal, in novo številko *Pagine Istriane*, ki je pravkar izšla v Trstu z esejem, ki naj bi odgovarjal na tukajšnje pobude o počastitvi. (Na izvirna Vergerijeva dela ni bilo mogoče niti pomisliti; primerki, ki so ubežali grmadi, so bili redkost in ljubosumno hranjeni v nekaterih nemških in švicarskih knjižnicah.)

V tržaškem zvezku je Abram že podčrtal najbolj zagrete odlomke, ki so spremljali rekonstrukcijo življenjske poti odpadniškega škofa, kot je bila videti z druge strani. Vergerij je bil torej rojen 1498 »v skromni hiši v senci *Duoma*, ki še vedno nosi vdolben družinski grb, če so znaki starih italijanskih odličnežev preživeli demokratične prehlade dobrega ljudstva v *opankah*, ki mu je zaupano vladanje/brezvladje nesrečne cone B«. Svoje življenje je žalostno končal leta 1565 v Tübingenu »ob navzočnosti nečaka Avrelija in tistega Primoža Trubarja, ki je dal govoriti evangelistu Mateju v slovanščini (*in slavo*)« .

Tudi v tem spisu je bilo vse predvidljivo in preračunano: ton in smisel diskurza, politični razlog prisiljenega prevrednotenja. Bil sem zagrenjen, kajti prav v tej zadnji zbadljivki, v poniževalnem zadržku glede legitim-

15 Mario Abram (Nabrežina 1920 – Ljubljana 2004), partizanski poveljnik (v italijanski brigadi Fontanot), po vojni novinar in politik v Kopru.

nosti slovenskega jezika, sem zaznal izhodišče dolge verige recipročnih žalitev, krivic, maščevanj, ki so se končno sesule na naše glave. Toda kaj ima s tem opraviti Vergerij? In predvsem, kako in zakaj se je v tistih časih in iz svojega okolja hotel približati ljudstvu v skrajno slabih razmerah in mu priznati pravice, ki se mu jih še danes zanika?

Nisem imel ne časa ne volje, da bi si odgovoril na ta vprašanja; vednja o Vergeriju so ostala skromna in kontradiktorna, kot sem jih dobil iz dveh nasprotujočih si časnikov. Nenadna smrt mojega očeta, ki so ga odpustili iz tržaškega sanatorija, da je izdihnil v domači postelji, me je potopila v mnogo bolj akutna in zahtevna razmišljanja in preiskovanja. Sporazum med državama, da anektirata obmejni con, je končno tudi mene spodbudil k spremembi prebivališča, da bi se lahko pridružil temu, kar je ostalo od naše družine. Če je iz mojega rojstnega kraja (v Istri) pred mano odšla velika večina, vključno s koloni, ki so po vojni postali gospodarji, in pastirskimi tovariši, ki so odrasli v uniformah ljudske milice, so iz Kopra odšli prav vsi: »paolani« in ribiči, uslužbenci in obrtniki, pevci na koru in športniki, dekleta iz dramskega krožka, starci iz Bossadrage, ki niso nikdar prišli do mestnega trga, homoseksualec iz vhoda v kino, zgodovinar Venturini, kakor Caton krepostni Borisi, natakariji iz Triglava, kipar Oreste, potem ko je postavil spomenik pred Belvederom: dejanje novega Kopra, ki je s tem prvič in zadnjič počastil staro, zdaj opustelo mesto.

Moralo je preteči več kot dvajset let, da sem se znova zainteresiral za Vergerija. Opredelitve, izkušnje in nova srečanja v zmuzljivem eksilu, naravni razvoj vsega, kar sem prej pretrpel in podvzel, so me postopoma njemu tako približali, da sem čutil skoraj obveznost, da ga ponovno in do kraja spoznam, čeprav me je pri tem večkrat odrival, celo odbijal, namesto da bi me pritegnil – in to ne iz ozkih političnih razlogov. Toda bolj kot vsak drug sem se moral poglobiti v njegove čase in predvsem upoštevati stiske, v katere ni zašel le zaradi svojega slabega značaja. Če sem bil pripravljen, da ga priznam kot superiornega človeka glede na njegovo nadarjenost, vlogo in bogato življenje, pa sem se po drugi strani imel za pooblaščenega, da to njegovo premoč utemeljim na negativni podobi, da ga imam tako rekoč za neželen vzorec mojih najslabših lastnosti.

Tudi zunanje reakcije, v katerih sem se znašel kot nenavaden »ezul«, so pritiskale name, da sem tvegati notranje soočenje in primerjavo z njim – ne vem, ali bolj zaradi prevzetnosti ali ranljivosti. Na impresiven način so se namreč ujemale s tistimi, ki so bile rezervirane za Vergerija. To kaže, kako se naša civilizacijska usmeritev v štiristo letih ni prenovila. Prav zato je vredno, da se povrnemo k slavnemu in slabo poznanemu primeru, ki je to dejstvo že reflektiral in ga morda tudi pospešil. /55–63, *konec uvoda.*/

/Reformator v domovini/

[...] ponovno odkritje Istre kot dežele, ki komaj diha med različnimi nacijami, kot izpostavljene točke grško-rimske civilizacije in predvsem kot mesta srečanja s porajajočimi se kulturami srednje Evrope [...] Oddaljena od Rima, na obrobju beneške oblasti in avstrijske habsburške vladavine – obe občutljivi za spremembe na severu – je lahko izrazila svoje posebnosti in stalno nezadovoljstvo le prek zdravilnega okuženja z inovatorskimi načeli. Sanje duhovnih prijateljev (o reformi Cerkve, op. M. K.) bi se lahko uresničile v širino in globino ter zajele ljudstvo prav v tem zadnjem vogalu Italije. Škofijama bratov Vergerijev bi se pridružila grofija Pazin s hrvaškm prebivalstvom, ki je že bila v gibanju zaradi prepotence fevdalcev, pa Bonomov Trst, ponosen na svojo strukturo mesta-države, podobno Augsburgu in Nürnbergu, pa fevdalno sicer razdrobljena Furlanija, ki je imela lastno fiziognomijo, okrepljeno z ladinskim idiomom, Kranjska Slovenca Primoža Trubarja, navezana na Češko pri spogledovanju z nacionalnim prepородom, Dalmacija, vznemirjena zaradi pritiska Turkov in še bolj zaradi samovolje beneških upravljavcev.

Tako se je počasi bistril Vergerijev pogled, ko je v spremstvu družine nečaka Nicole poganjal konja proti Čukljam na dvodnevni oddih med slovenskimi kmeti. Podpiral je njegov neozdravljivi optimizem prav tako kot pokrajina okrog njega, ki se je nenehno spreminjala in stalno ostajala domača. Pri vračanju, ko je moral napraviti polkrog, mu je pogled uspel zaobjeti zrcala solin, ki so se ponavljala v vsakem morskem zalivu, od tržaških Žabelj do Strunjana in Sečovelj, onkraj njih Piranski jezik, da

bi se končno spustil do valov, ki so zadevali ob skale na Savudrijskem rtu. Hribčkom, prepreženim z vrstami trt skoraj do morja, med belimi mesteci, zaprtimi v svoja obzidja, so z druge strani prihajale nasproti gore, ki so »zapirale meje Kranjske, a tudi odpirale vrata, skozi katera je Nemčija vstopala v Italijo« (kot je zapisal eden od Vergerijevih naslednikov). Če mu je v Wormsu popolnost in funkcionalnost ubogega človeškega telesa sugerirala podobo »malega sveta«, se mu je zdaj zdelo, da mala škofija, ki jo je prejezdil v enem dnevu, odseva vse kraje, ki jih je srečal na dolgih potovanjih. Bil je v stanju duha, da bi lahko vzel za svoje besede nemškega meniha, ki ga je sicer še vedno podcenjeval zaradi njegovega nizkega rodu: »*Hier stehe ich*«, tukaj stojim.

Reformo škofije je začel, ko se je povzpел na prižnico sv. Nazarija in ponovil svoje besede – bolj jedrnato – pri pridigah v cerkvah večjih vasi. Zlasti v adventu in času posta so bile takrat pridige edini javni dogodek, ki je izzival komentarje ves preostanek tedna. Pridigarji, največkrat frančiškani in dominikanci, so si pridobivali popularnost in si dvigali ceno prav toliko, kolikor so poskrbeli za spektakel in hkrati zadovoljili zahteve pravih izvedencev, zmožnih oceniti stil, geste, glas in vedno bolj tudi trdnost namena. Še preden so presodili, ali so pridigarji pravoverne ali novatorske usmeritve, so jih glede na okus izvedencev delili na pridigarje stare šole (imenovane sofiste ali sholastike) in pridigarje moderne šole. Giulio iz Milana, ki se je moral v beneški ječi med drugim zagovarjati zaradi svojih postnih pridig v Trstu – imel jih je na povabilo škofa Bonoma – je v primežu inkvizitorja opredelil karakter pridigarja, kakršen je bil sam, kot nekoga, ki »pridiga na dolgo in ne v obliki tez in protitez« in ki si prizadeva »enostavno pridigati Sveto pismo, ne pa prepirljivo razpravljati«.

Vergerij se je od nemških polemičarjev in iz luteranskih spisov naučil opirati svoj govor na takšne odlomke iz *Biblije*, kakršni so najbolj ustrezali tezi, ki jo je zagovarjal; že prej se je tudi v svojih najbolj prenapetih pridigah dal voditi razumu: zaradi učinka je sicer pretiraval z besedami, toda pazil je, da ga ne bi utopil v čustvenosti. Ko je zdaj dosegel večjo jedrnatost, ni več prenašal napihnjene besedičenja lokalnih redovnikov, še posebej njihovega stalnega zatekanja k življenju svetnikov in njihovim stereotipnim življenjskim zgledom in nevzdržnim čudežem. Zanj je bilo

to tudi vprašanje okusa. Da ne bi izzival preobčutljivih, jih je vljudno usmerjal k neponovljivemu zgledu Odrješnika, k učinkovitosti edino njegovih besed in dejanj. Toda ali ga niso poslušali, ali pa so se provokativno zatekali k čaščenju Matere Marije, ki je imela vsaj tolikšno moč kot njen Sin. Nekega dne je izgubil potrpljenje in vzkliknil: »H Kristusu, h Kristusu! Vse drugo ni nič.« /206–208/

/Marijino čaščenje in svetniki/

[...] Trideset let pozneje (po Marijinem prikazovanju v Strunjanu 1511. leta) je tudi notranjost Istre hotela imeti svoje svetišče; navdihnili so jo ilirski tretjeredniki samostana Sv. Gregorija v Koprju, ki so imeli majhno dislocirano enoto pri Sv. Mariji v Polju med Vižinado in Porečem. V cerkvi na tem hribu se je Mati Božja dala spoznati revni mladi kmetici, njen mož je bil v zaporu, ter ji ukazala, naj vsi Istrani petkrat obišejo to njeno cerkev, da se bodo izognili hudi kugi. Tri mesece je bila Marija v Polju cilj tisoč in tisoč vznemirjenih romarjev, ki so tam založili svoj novčič.

Evangeljski škof se ni dal zavesti in je s pomočjo beranskega kapitana raziskoval, kaj se pravzaprav dogaja, dokler ni odkril prevare. V škripcih je mlada kmetica izpovedala, da so ji fratri dali 5 skudov, da bi hlinila prikazovanje; to sta potrdila tudi moški in fant, ki sta bila vpletena v prevaro. Vsi trije so bili kaznovani kot služabniki hudiča: z mitro na glavi in posajeni na osla so bili izgnani iz dežele. Toda tisti, ki je prevaro zasnoval, naj bi podkupil beneškega nuncija Mignanellija s torbo denarja, ki ga je izvelkel iz revežev, in je nekaznovano živel v koprskem glagoljaškem samostanu blizu Belvedera.

V svoji reformatorski vnemi je Vergerij očistil škofijo še drugih tovrstnih izmišljotin ali navadnih pojavov praznoverja in idolatrije, ki so odvrčali ljudi od prave vere. S prižnic je z neusmiljeno logiko hkrati rušil kult svetnikov in vse praktike, ki so jih šteli za dela pobožnosti. V Piranu je iz cerkve odstranil velikansko upodobitev boja sv. Jurija z zmajem, iz cerkve sv. Ane pa je dal odnesti pravo posteljo z rjuhami in pregrinjalom, na kateri naj bi se svetnica pripravljala na rojstvo Marije. V Izoli se je lotil sv. Antona puščavnika z obrazom bedaka. [...]

Pod vplivom ponovno odkritega Erazma je hotel ugotoviti, na kakšne zgodovinske in teološke temelje se opira njihova avtoriteta. V luči evangelija je preverjal hagiografsko literaturo in se utrdil v prepričanju, da življenjepisi in pridiganja o svetnikih večinoma rasejo iz prilagojenih klasičnih mitov ali pa iz ustne tradicije, ki so jo potvorili ljudska domišljija ali pa tisti, ki so imeli koristi od tega. Osredotočil se je na tiste svetnike, ki so bili najbolj priljubljeni v njegovi škofiji, in s knjigo v roki rušil njihove biografije, z metodo, ki bi ji danes rekli znanstvena: spreminjal jih je v dobre kristjane, ki bi se sami prvi uprli nezaslužnemu čaščenju. Izobraženci, ki so ga podpirali, so pozdravljali tako desakralizacijo, ne vemo pa, ali bolj iz zadovoljstva zaradi razgaljenja fratrov in svetnikov ali bolj zaradi osmešenja neizobraženega ljudstva. Vergerijev vsestranski privrženec Goineo, ki je korigiral njegove pridige, mu ni črtal le slovničnih napak, ampak je tudi cenzuriral škofovo pristranskost glede sv. Petra, ki da mu Kristus ni prepustil nobene skale, da bi na njej zgradil svojo Cerkev.

Vsi redovniki in dobršen del posvetnega duhovništva se je poenotil v zavračanju in ogorčenju, še toliko bolj zaradi zmedenosti preprostih vernikov, ki so jim bili odvzeti Božji ljubljenci, zrasli iz njihovih stisk. Ozračje okrog pastirja se je zagrelo; že sicer ga je vrh rimske kurije težko prenašal, zdaj pa je bil podvržen dodatnemu nadzoru, in to prav v času, ko je uspeh obljubljal, da se bo z njim odkupil za usodno pre nagljenost. Škofov udarec – na čelu povorke privržencev – s krampom po zidu, ki že kar nekaj let ni več ločeval samostana frančiškanov konventualcev od samostana redovnic sv. Klare, je bil kakor udar strele v smodnišnico.

13. decembra 1544 je pater Bonaventura Geronimo iz Zadra, gvardijan frančiškanov observantov pri sv. Ani, skozi Levja usta v Callegariji poslal tajno ovadbo Svetu deseterice, podpisano tudi od štirih drugih kolegov priorjev. Ker je beneška *Signoria* molčala, saj ni bila pristojna za ukrepanje proti škofu, obtoženemu razširjanja »nevarne luteranske sekte«, je Dalmatinec poslal še dve pismi in v njih opozoril oblast Republike na politično nepokorščino odličnežev kot posledico Vergerijevega zavajanja in na nemir med prebivalstvom, ki je preveč preplašeno, da bi protestiralo. [...] /213–216/

/Istra/

[...] Vergerij je pred inkvizicijo v bistvu zmagal, a mu je bila kljub prizadevanju koprskega župana Ottonella Vide in Francesca Grisonija onemogočena pastoralna dejavnost. Toda njegova popularnost je že preseгла meje njegove škofije. V Trstu je umrl kolega škof Bonomo, star skoraj 90 let: po pričevanju slovenskega reformatorja Trubarja je zahteval pred smrtjo obhajilo pod obema podobama (čeprav škofova želja, da pred smrtjo podoživi vrhunec maše, za nas še ni znak odpadništva). Njegove pridige so sedaj žele sadove. Tržaški luteranci so delovali pogumno in složno, kar drugi italijanski spiritualci niso znali. Najbolj vneti so se lotili inkvizitorja Petra Celsija, koprskega fratra, in ga celo v njegovi celici ranili z nožem; ljudstvo pa je izpričalo svojo ukoreninjeno državljansko zavest tako, da je uspelo pri kralju Ferdinandu doseči izpustitev iz ječe treh someščanov, ki so bili obtoženi herezije; še več, takoj so jih izvolili za mestne poslance. Del luteranske trdnjave sta bila Pirančan Petronio in duhovnik Peterlin, ki je delil obhajilo s kalvinistično navdahnjenim besedilom: »To je simbol trpljenja Jezusa Kristusa«. [...] Vergeriju je namesto delovanja v svoji škofiji ostalo odprto le področje puljske škofije njegovega brata [...].

Da bi bolje razumeli vrenje v spodnji Istri, kjer sta brata Vergerija najbolj pretkano delovala, se oprimo na pričevanje tujca, Milančana Ambrogia di Vernici v Benetkah: »Skoraj vsi, ali velik del teh krajev, so luteranski ... V Vodnjanu imajo eno malo mašo na dan tako, da pastirji in kovači med seboj govorijo in razpravljajo o veri; relikvije sv. Lucije so bile odstranjene iz cerkve sv. Mihaela v Polju. ... Ne šole, ne bratovščine, ki bi morale skrbeti za ceremonije, ne počno nič in nihče več ne gre v cerkev.« Kakor da bi brali poročila, ki jih je nuncij Vergerij pošiljal v Rim s svoje nemške poti samo petnajst le prej. /264/

/Vergerijeva smrt v Tübingenu/

Zadnje potovanje (1565) ga je še bolj približalo domu [...]. Poročila se je najmlajša Anina hči Paola, ki je častno nosila njegovo krstno ime [...]. Po vsej verjetnosti je (s pomočjo in posredovanjem vojvode Krištofa pri nadvojvodi Karlu) prisostvoval poroki v Trstu; od katedrale

sv. Justa je lahko videl črto gričev, ki se razteza od Kopra, skritega pod njimi, do Piranske punte. Po vrnitvi v Tübingen je legel v posteljo in je ni več zapustil.

4. oktobra 1565 je Peter Pavel Vergerij »odšel v nebesa«, »izpustil dušo«, »dosegel blaženost pri Očetu«, »poginil«. Tudi o tem, kako je umiral in umrl, ni soglasja. Po anonimnih virih naj bi umrl med kričanjem, ki naj bi bilo podobno mukanju goveda, neznosnim smradom, med krči in klicanjem po blagodejnosti katoliške vere. Nečak Lodovico je poročal vojvodi Krištofu, da je izdihnil vedro in mirno ob pomoči Primoža Trubarja, »ki mu je kot rojak nudil duhovno oporo vse do zadnjega diha, ko je dosegel svoj cilj: večno življenje«. Nenavadna usoda dveh mož v izgnanstvu, ki je hotela, da se ponovno zblížata in pomirita ob smrtni postelji, je bila na delu tudi štiri stoletja kasneje, ko je bila po Trubarju poimenovana cesta, v kateri je Koprčan odprl oči svetlobi, in ko je Vergeriju kot za povračilo le Trubarjevo ljudstvo postavilo spomenik.

Njegovo truplo je bilo pokopano v cerkvi sv. Jurija v Tübingenu, kjer je dobila mesto počitka tudi vsa vojvodova družina, poleg barona Ungnada, ki je umrl leto dni prej. V pogrebem govoru je Jakob Andreae ob edinstveni preobrazbi koprškega škofa spomnil na veliko preobrazbo apostola Pavla.

Sedemdeset let pozneje so jezuiti njegov grob odstranili iz cerkve, toda po tridesetih letih je bil znova in dokončno na svojem mestu. Danes obnovljena tla v cerkvi ne omogočajo določiti niti mesta pokopa vojvode Krištofa. Nagrobne table so razvrščene vzdolž sten. V kotu levo od velikega oltarja sem poizkušal razbrati eno, ki mi je pritegnila pogled. Polmrak v cerkvi in še bolj pletena slamnata naslonjala sedežev, zaradi katerih se ji nisem mogel bolj približati, so mi preprečevali branje. Zgoraj, za mojim hrbtom, sta učitelj in učenec vadila na orglah. Previdno sem razmaknil pletenje enega od sedežev, potem še drugega; posvetil sem si z vžigalnikom. Tako se dela v družinski grobnici. /473–475/

*Odlomke izbral in iz italijanščine
(s konzultacijo hrvaškega prevoda)
prevedel Marko Kerševan*